

Βασιλική Ν. Βλυσίδου
Κύρια ερευνήτρια, IBE/EIE, Αθήνα

**Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία
(9ος-10ος αι.)**

Το έτος 803, ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α' (802-811) «*άφορμης δραξάμενος πάντας τῶν θεμάτων τοὺς ἄρχοντας καὶ κτήτορας ἤχμαλώτευσεν*»¹. Στις ιστορικές πηγές, συμβαίνει συχνά μεγάλες μεταβολές και εξίσου μεγάλες απειλές να καταγράφονται επιγραμματικά. Το μεσαιωνικό Βυζάντιο των 9ου και 10ου αιώνων δεν θύμιζε τίποτα από το πρώιμο Βυζάντιο των 4ου, 5ου και 6ου αιώνων. Τότε, κυρίαρχη ήταν η παραδοσιακή ρωμαιογενής συγκλητική αριστοκρατία, με αρχαιοπρεπείς καταβολές από την ελληνική φιλοσοφία και την ειδωλολατρία, μια αριστοκρατία που καταγόταν από τις αρχαίες πόλεις. Το παρελθόν δεν μπορούσε να αναβιώσει: οι αρχαίες πόλεις έπεφταν και μαζί τους συμπαρέσυραν τη μέχρι τότε δεσπόζουσα συγκλητική αριστοκρατία². Η πτώση των πόλων μετέβαλε την εικόνα ολόκληρης της αυτοκρατορίας, η οποία, τώρα, αποτελείται από «*τὴν βασιλίδα πόλιν*» και τα θέματα³. Έναντι της Κωνσταντινούπολης, αναδεικνυόταν μια απέραντη ύπαιθρος, τη μονοτονία της οποίας διέκοπταν φρούρια και κάστρα. Η ατμόσφαιρα γινόταν απειλητικά στρατιωτική. Ακριβώς, αυτή η ατμόσφαιρα επικράτησε τους 7ο και 8ο αιώνες, τους λεγόμενους «*σκοτεινούς αιώνες*», οι οποίοι δεν ήταν παρά η προοδευτική κατάκτηση της εξουσίας από τον επαρχιακό στρατό των θεμάτων⁴. Στο τελευταίο τέταρτο πια του 8ου αιώνα, η στρατιωτική ηγεσία εί-

---

1. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία, 1883 (ανατύπωση, Νέα Υόρκη, 1980), σελ. 480, 1-3.

2. Βλ. πιο πάνω, Τ.Κ. Λουγγής, «*Η βυζαντινή κοινωνία από την Αρχαιότητα στον Μεσαίωνα*», σελ. 89-106.

3. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, ό.π., σελ. 494, 10-11.

4. Αναλυτικά, βλ. Τ.Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, Αθήνα, 1985, σελ. 50-63.

χε εγκαθιδρυθεί στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Από το στρατό των θεμάτων λοιπόν αναδείχτηκε κυρίως ο πυρήνας της βυζαντινής κυρίαρχης τάξης των 9ου και 10ου αιώνων, που θα ανιχνεύσουμε στη συνέχεια.

Αυτή η νέα αριστοκρατία, οι άρχοντες και οι κτήτορες των θεμάτων πολύ σύντομα έκαναν την παρουσία τους τόσο αισθητή, ώστε, το 803 — όπως αναφέρθηκε ήδη —, ο Νικηφόρος Α΄ τους συνέλαβε όλους. Τότε, πιθανόν, να μην ήταν πολλοί. Όμως, το γεγονός αποκαλύπτει με ενάργεια την πηγή άντλησης της δύναμης της νέας κυρίαρχης τάξης, που ήταν η κατοχή έγγειας ιδιοκτησίας στα θέματα, δηλαδή στην επαρχία, αλλά και την απειλή που η Κωνσταντινούπολη ένωθε να την περιβάλλει, καθώς η ηγεσία του στρατού ενσωματωνόταν στην άρχουσα τάξη με κίνδυνο να οικειοποιηθεί οριστικά ένα μέρος της κεντρικής εξουσίας.

Σύμμαχος της νέας άρχουσας τάξης υπήρξε μια επίσης νέα και πολύ αξιόλογη μερίδα του ανώτερου κλήρου, οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποι της οποίας διέθεταν πολλά σημαντικά προσόντα και ένα πρωτοφανές: ήταν γόνοι επιφανών οικογενειών, διέθεταν μεγάλη μόρφωση και ακόμα μεγαλύτερη περιουσία, και τέλος, αυτοί οι ανώτατοι κληρικοί προέρχονταν από την τάξη των λαϊκών, κάτι που δεν συνέβη σε καμιά άλλη περίοδο της βυζαντινής ιστορίας σε τόσο μεγάλη κλίμακα. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις των πατριαρχών Ταράσιου (784-806), Νικηφόρου Α΄ (806-815), Θεόδωτου Μελισσηνού Κασσιτερά (815-821), Ιωάννη Γραμματικού (837-843) και του Φώτιου (858-867 και 877-886). Από τη σύμπλευση αυτής της μερίδας του ανώτερου κλήρου και της στρατιωτικής ηγεσίας, ο αυτοκρατορικός θεσμός θα δεχτεί τις σοβαρότερες «αντιρρήσεις» και επιθέσεις⁵. Σε τελική ανάλυση, αυτοί ήταν εκείνοι, οι οποίοι, το πρώτο μισό του 9ου αιώνα, κατόρθωσαν αυτό που αποτελούσε την επιδίωξη της παλαιάς συγκλητικής αριστοκρατίας, και την οποία πολύ εύστοχα διατύπωσε η ισχυρή εκκλησιαστική μορφή των «σκοτεινών αιώνων», ο Θεόδωρος Στουδίτης, που επιθυμούσε, μετά από έναν Ιουλιανό, παραβάτη, αλλά ισχυρό αυτοκράτορα, στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης να κάθεται ένας Ιοβιανός, ορθόδοξος, αλλά πολύ ανίσχυρος αυτοκράτορας⁶. Πιθανόν, αυτή την απειλή θέλησε να εξουδετερώσει ο συγκεντρωτικός αυτοκρά-

---

5. Βλ. Τ.Κ. Λουγγής, *Δοχίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, ό.π., σελ. 65-66 και 78-79.

6. Βλ. Επιστολή Θεόδωρου Στουδίτη, έκδ. G. Fatouros, CFHB, 31/1-2, Βερολίνο, 1991, αρ. 417, σελ. 584.

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

τορας Νικηφόρος Α', συλλαμβάνοντας τους άρχοντες και τους κτήτορες των θεμάτων και διατάσσοντας «δουλικῶς χρᾶσθαι τοῖς ἐπίσκοποις καὶ κληρικοῖς» και «τὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἱερά κοινουῦσθαι»⁷. Επιδίωκε να δείξει ότι ο αυτοκράτορας βρισκόταν υπεράνω του κανονικού δικαίου και ταυτόχρονα να υποτάξει την Εκκλησία στο κράτος⁸. Το μόνο που κατόρθωσε, ήταν να γίνει μισητός σε όσους επιχείρησε να πλήξει.

Όμως, όπως συμβαίνει συχνά στην ιστορία, μια ανερχόμενη κοινωνική τάξη διαθέτει τόσο δυναμισμό, ώστε όχι μόνο να πετύχει συμφιλίωση με τα λείψανα της άρχουσας τάξης του παρελθόντος, αλλά και να είναι άτρωτη από επιθέσεις εναντίον της. Γι' αυτό και τη χρονιά θανάτου του διώκτη της Νικηφόρου Α', το 811, παρουσίαζε αυτούς που συμπεριλάμβανε μέσα στις τάξεις της: «*άρχοντες παλαιούς*» και «*άρχοντες νέους*», που ενίσχυαν τους δεσμούς μεταξύ τους με τη σύναψη επιγαμιών⁹. Το γεγονός αποκαλύπτει τη σύμπλευση της νέας αριστοκρατίας με όσους από την παλαιά μπόρεσαν να ακολουθήσουν. Ήταν αδύνατον να ανακοπεί η ανοδική πορεία της μέσα στην κοινωνία και μ' αυτή την εξέλιξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένο το γεγονός ότι από τις αρχές του 9ου αιώνα πληθαίνουν στις πηγές οι βυζαντινοί αξιωματούχοι που φέρουν οικογενειακά επίθετα. Να αρχίσουμε ίσως από τους λιγότερο γνωστούς Μαρτινάκιους¹⁰ και Μωροχαρζάνιους¹¹, για να καταλήξουμε στους περιβόητους Σκληρούς¹², Βρυέννιους¹³, Αρ-

---

7. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, ό.π., σελ. 489, 8-14· βλ. Τ.Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, ό.π., σελ. 66-67.

8. J.B. Bury, *A history of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (A.D. 802-867)*, Λονδίνο, 1912, σελ. 34, 38.

9. Χρονικό του 811, έκδ. I. Dujcev, «*La chronique byzantine de l'an 811*», *Travaux et mémoires* 1 (1965), σελ. 214.

10. Συνέχεια Θεοφάνη, έκδ. I. Bekker, CSHB, Βόννη, 1838, σελ. 121· Γενέσιος, *Βασιλείαι*, έκδ. A. Lesmüller-Werner - I. Thurn, CFHB, 14, Βερολίνο - Νέα Υόρκη, 1978, σελ. 49.

11. Συνέχεια Θεοφάνη, ό.π., σελ. 154: «*οὐδ' ἐξ ἀσῆμου τινὸς ἀλλὰ καὶ λίαν εὐγενεῶς καταγόμενος σειρᾶς, τῆς οὕτω τῶν Μοροχαρζαίμων λεγομένης*» Ψευδοσυμεών, έκδ. I. Bekker, CSHB, Βόννη, 1838, σελ. 649.

12. Χρονικό Μονεμβασίας, έκδ. P. Lemerle, «*La chronique improprement dite de Monemvasie: le contexte historique et légendaire*», *Revue des études byzantines* 21 (1963), σελ. 10· *Scriptor incertus*, έκδ. I. Bekker, CSHB, Βόννη, 1842, σελ. 336. Για τους Σκληρούς, βλ. W. Seibt, *Die Skleroi: Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Βιέννη, 1976.

13. Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, έκδ. Gy. Moravcsik - R.J.H. Jenkins, CFHB, 1, Ουάσιγκτον, 1967, σελ. 232.

γυρούς¹⁴, Δούκες¹⁵, Μαλεΐνους¹⁶ και Φωκάδες¹⁷. Κοιτίδα των περισσότερων υπήρξε η Μικρά Ασία, η περιοχή που με μεγάλη γενναϊοδωρία προσέφερε στην Κωνσταντινούπολη τη δύναμη, αλλά και την αμφισβήτηση. Τη μεγάλη ισχύ και επιρροή τους όφειλαν στον πλούτο, στα αξιώματα και στην καταγωγή τους¹⁸. Η ορολογία, που χρησιμοποιήθηκε για να αποδοθεί η δεσπόζουσα κοινωνική θέση τους, είναι ιδιαίτερα πλούσια: σε αντίθεση με τους άσημους, τους ευτελείς ή τον «ἀγοραῖον ὄχλον»¹⁹, ήταν οι «περίβλεπτοι», οι «περιφανείς», οι «περίδοξοι», οι «εὐπατρίδες», οι «εὐγεγονότες», τα «εὐγενῆ καὶ καθαρά τῶν γενῶν», οι «εὐγενεῖς ἐκ προγόνων»²⁰. Την πεποίθησή τους

---

14. Ιω. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἐκδ. I. Thurn, CFHB, 5, Βερολίνο - Νέα Υόρκη, 1973, σελ. 189: «Λέων [...], ὃς καὶ τὸ τῶν Ἀργυρῶν ἐπίθετον ἐκληρώσατο πρῶτος». Για τους Αργυρούς, βλ. J.F. Vannier, *Familles byzantines: les Argyroi (IXe-XIIIe siècles)*, Παρίσι, 1975.

15. Συνέχεια Θεοφάνη, *ὁ.π.*, σελ. 165. Για τους Δούκες, βλ. D. Polemis, *The Doukai: a contribution to Byzantine prosopography*, Λονδίνο, 1968.

16. Συνέχεια Γεώργιου Μοναχού, ἐκδ. I. Bekker, CSHB, Βόννη, 1838, σελ. 833.

17. Συνέχεια Γεώργιου Μοναχού, ἐκδ. V.M. Istrin, Πετρούπολη, 1922 (ανάτυπωση, Μόναχο, 1972), σελ. 20. Για τους Φωκάδες, βλ. J.-Cl. Cheynet, «Les Phocas», στον τόμο G. Dagron - H. Mihăescu (ἐκδ.), *Le traité sur la Guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969)*, Παρίσι, 1986, σελ. 289-315.

18. Δηλαδή, ήταν «ἐπίσημοι τὸ γένος, βαθεῖς τὸν πλοῦτον, ἐπιφανεῖς τὸ ἀξίωμα». Βλ. Βίος Ευδοκίμου, ἐκδ. Chr. Loparev, «Zitije svjياتago Evdokima pravednago», *Pamjatniki Drevnej Pismennosti* 96 (Σόφια, 1893), σελ. 2-3.

19. Ενδεικτικά, βλ. Νεαρά Λέοντος ΣΤ', ἐκδ. P. Noailles - A. Dain, Παρίσι, 1944, αρ. 4, σελ. 23-25· Λέων Διάκονος, ἐκδ. C.B. Hase, CSHB, Βόννη, 1828, Β', 10, σελ. 31, και ΣΤ', 1, σελ. 95.

20. Ο πατριάρχης Φώτιος ήταν «οὐ τῶν ἀγεννῶν τε καὶ ἀνώνυμων, ἀλλὰ τῶν εὐγενῶν κατὰ σάρκα, καὶ περιφανῶν» βλ. Βίος Ἰγνατίου, *Patrologia Graeca*, τόμ. 105, στ. 509Α. Επίσης, ενδεικτικά, βλ. Επιστολή Θεόδωρου Στουδίτη, *ὁ.π.*, αρ. 522, σελ. 777-779· Βίος Αντωνίου Νέου, ἐκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Συλλογὴ παλαιστινιακῆς καὶ συριακῆς ἀγιολογίας», *Pravoslavnyj Palestinskij Sbornik* 19 (Αγία Πετρούπολη, 1907), σελ. 200· Βίος Ἀθανασίας ἐξ Αἰγίνης, ἐκδ. Fr. Halkin, *Six inédits d'hagiologie byzantine*, Βρυξέλλες, 1987, σελ. 180-181· *De cerimoniis*, ἐκδ. I.I. Reiske, CSHB, Βόννη, 1829, σελ. 253 και 267· Συνέχεια Θεοφάνη, *ὁ.π.*, σελ. 458 και 471· Λέων Διάκονος, *ὁ.π.*, Ε', 5, σελ. 84. Αναλυτικά, βλ. R. Guiland, «La noblesse de race à Byzance», *Byzantinoslavica* 9 (1948), σελ. 307-314 (= του ίδιου, *Recherches sur les institutions byzantines*, τόμ. I, Βερολίνο-Άμστερνταμ, 1967, σελ. 15-22)· P.A. Yannopoulos, *La société profane dans l'Empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain, 1975, σελ. 11-33.

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

για τον σημαίνοντα ρόλο, που ήταν προορισμένοι να διαδραματίσουν μέσα στην κοινωνία, εξέφρασαν από νωρίς με τη βαθιά περιφρόνησή τους προς οποιαδήποτε ενασχόληση με χειρωνακτική εργασία²¹.

Το εγχείρημα του Νικηφόρου Α΄ να πλήξει αυτούς τους ευγενείς επανέλαβαν και οι συγκεντρωτικοί αυτοκράτορες Λέων Ε΄ Αρμένιος (813-820) και Θεόφιλος (829-842). Και οι δύο στιγματίστηκαν από τους βυζαντινούς συγγραφείς για την εικονομαχική μήνη τους. Όμως, στο πρώτο μισό του 9ου αιώνα, η εικονομαχία ήταν ένα «κίνημα επιγόνων»²², ήταν το πρόσχημα και όχι η αιτία των διώξεων που εξαπέλυσαν ο Λέων Ε΄ και ο Θεόφιλος. Αυτά που έχασαν οι εικονόφιλοι — αξιώματα, κτήματα και οικήματα²³ —, παραπέμπουν σε μια κοινωνικά ανώτερη τάξη και αποδίδουν τον πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα των διωγμών τους²⁴. Ο Λέων Ε΄ και ο Θεόφιλος προσπάθησαν να ισχυροποιήσουν την εξουσία τους, επιχειρώντας να πλήξουν την ολοένα ανερχόμενη αριστοκρατία και να στρέψουν το στρατό εναντίον του κλήρου. Και οι δύο, όπως εξάλλου και ο Νικηφόρος Α΄, αναζήτησαν τα ερείσματά τους μέσα από τις τάξεις των κατώτερων και μεσαίων αξιωματούχων, αυτών που, σε αντίθεση με την ηγεσία τους, ήθελαν αυτοκράτορα ισχυρό, ικανό να τους οδηγήσει στη μάχη και στη νίκη. Φυσικά, ο Λέων Ε΄ και ο Θεόφιλος απέτυχαν, όπως είχε αποτύχει και ο Νικηφόρος Α΄. Η αριστοκρατία επανερχόταν πανίσχυρη στο πολιτικό προσκήνιο. Μετά από έναν Ιουλιανό, ερχόταν πάντα ένας νέος Ιοβιανός: μετά από τον Λέοντα Ε΄, ήρθε ο Μιχαήλ Β΄ (820-829), και μετά από τον Θεόφιλο, ο Μιχαήλ Γ΄ (842-867), επί της

---

21. Βίος όσιουμυροβλίτιδος Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίχῃ, ἐκδ. Α. Πασχαλίδης, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 112.

22. Σύμφωνα με τον G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο, ³1963, σελ. 170.

23. Βίος Μεθοδίου, *Patrologia Graeca*, τόμ. 100, 1249Α: «Τοῦ τοίνυν ἔθνοφιλου μάλλον ἢ Θεοφίλου τὴν τοῦ πατρὸς βασιλείαν διαδεξαμένου, πάλιν οἱ ὀρθόδοξοι ἐδιώκοντο, ἐξορίζοντο, ἀξιωματῶν ἐπιπτον, κτημάτων ἀπεστεροῦντο.» Επίσης, βλ. Βίος Ιγνατίου, *Patrologia Graeca*, τόμ. 105, 497D-500A.

24. J.B. Bury, *A history of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (A.D. 802-867)*, ὁ.π., σελ. 136-139· C. Mango, «The liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photios», στον τόμο A. Bryer - Judith Herrin (ἐκδ.), *Iconoclasm*, Birmingham, 1977, σελ. 134. Επίσης, βλ. Vassiliki N. Vlyssidou, «L'empereur Théophile "chérissant les nations" et ses relations avec la classe supérieure de la société byzantine», στον τόμο Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη (ἐκδ.), *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αιώνες)*, Αθήνα, 2001, σελ. 443-453.

βασιλείας του οποίου ο αυτοκρατορικός θεσμός γνώρισε πρωτοφανή υποβάθμιση²⁵. Είναι η περίοδος που ο πατριάρχης Φώτιος, με συνεργούς τον καίσαρα Βάρδα και τους κοσμικούς άρχοντες²⁶, προέβαινε σε αμιγώς πολιτικές πρωτοβουλίες, αφήνοντας τον Μιχαήλ Γ΄ να ξεσπά την ανήμπορη λύσσα του σε συμποτικά όργια, για να κερδίσει έτσι τη φήμη ενός μέθυσου.

Σ' αυτή την εποχή, κατά τη διάρκεια της οποίας η κοσμική αριστοκρατία, με επικεφαλής τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, τον περίφημο Φώτιο, αναδείχτηκε σε φορέα αντιπολίτευσης προς την αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική, ανάγεται η μεγάλη φροντίδα που επέδειξαν οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας για την επίβλεψη και την επιτήρηση των διαδοχικών πατριαρχών, αλλά και η μέριμνά τους να τοποθετούν στην ηγεσία της Εκκλησίας πρώην μοναχούς. Όμως, από τον 9ο αιώνα, που αναπτύσσεται μια Εκκλησία με οικουμενικές τάσεις, επεκτείνοντας τη σφαίρα επιρροής της σε νέες περιοχές²⁷, σε μια εποχή που οι μοναχοί αφήνουν την έρημο, περιδιαβαίνουν τους δρόμους της βασιλεύουσας, διεισδύουν στο παλάτι, συνομιλούν με τους αυτοκράτορες και αποκαλύπτουν τις πολιτικές πεποιθήσεις τους, η αυτοκρατορική εξουσία των Μακεδόνων βρέθηκε αντιμετώπη με δυσάρεστες γι' αυτήν εξελίξεις. Έτσι, ο Λέων ΣΤ΄ (886-912) δεν απέφυγε την ανάμειξη του πατριάρχη Νικόλαου Α΄ Μυστικού (901-907 και 912-925) στις παρασπονδίες και στις εξεγέρσεις των Δουκών²⁸. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (913-959) άφησε την τελευταία πνοή του, μεθοδεύοντας την καθάριση του πατριάρχη Πολύευκτου (956-970)²⁹. Όμως, μακροβιότερος του Πορφυρογέννητου, ο Πολύευκτος το 963 έστεψε αυτοκράτορα τον Νικηφόρο Β΄ Φωκά (963-969) και το 969 τον Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (970-976), διακόπτοντας έτσι την άμεση συνέχεια της Μακεδονικής δυναστείας.

---

25. Τ.Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, ό.π., σελ. 75-81.

26. Βίος Ιγνατίου, *Patrologia Graeca*, τόμ. 105, 520B: «τῷ τε δεινῷ Βάρδα καὶ τοῖς κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος συνεργοῖς».

27. Βλ. Η.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο, 1959, σελ. 60-93.

28. Για την πολιτική δράση του Νικόλαου Α΄ Μυστικού και τις ομοιότητές της μ' αυτήν του πατριάρχη Φώτιου, βλ. Βασιλική Ν. Βλυσίδου, «Σχετικά με τα αίτια της εκθρόνισης του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού (907)», *Σύμμεικτα* 11 (1997), σελ. 23-35.

29. Ιω. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριῶν*, ό.π., σελ. 244 και 247.

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

Ο κεντρικός πυρήνας αυτής της νέας επαρχιακής αριστοκρατίας, που αναδεικνύεται τον 9ο αιώνα, έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την αρμενο-παφλαγονική καταγωγή της. Μιλώντας για αρμενο-παφλαγονική αριστοκρατία, εννοούμε την πολιτική σύμπλευση επιφανών οικογενειών αρμενικής και παφλαγονικής καταγωγής, η έγγεια ιδιοκτησία των οποίων εντοπίζεται στα όρια του παλαιού θέματος των Αρμενιάκων και του αποκοπέντος απ' αυτό — κατά μεγάλο μέρος — θέματος της Παφλαγονίας. Στην Παφλαγονία, εντοπίζεται η ύπαρξη μεγάλων περιουσιών ήδη από τον 8ο αιώνα³⁰. Η περιοχή αναδείχτηκε σε θέμα επί Μιχαήλ Β' και οι γόνοι της, που οι περισσότεροι ήταν αρμενικής καταγωγής, θα μονοπωλήσουν περίπου το πολιτικό προσκήνιο επί της βασιλείας του Μιχαήλ Γ', αυτού του εστεμμένου όμηρου της αριστοκρατίας³¹. Από την Παφλαγονία καταγόταν η μητέρα του, η αυτοκράτειρα Θεοδώρα³², όπως εξάλλου και οι παντοδύναμοι αδελφοί της, ο καίσαρας Βάρδας και ο δομέστικος των σχολών Πετρωνάς. Ορατές κορυφές αυτού του παφλαγονικού αριστοκρατικού κλάδου αναδείχτηκαν, κατά χρονολογική σειρά, οι Δούκες και οι Κουρκούες. Πατρίδα και γόνοι υμνήθησαν πολύ από τους υποστηρικτές τους: για τον βιογράφο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, η Παφλαγονία «*δωροφορεῖ πανταχοῦ τῆς γῆς τὰ οἰκεῖα καλά*»³³. Για το μητροπολίτη Γάγγρας Παφλαγονίας Χριστόφορο, ο συγγενής του και ιδιαίτερα προικισμένος (εννοείται πνευματικά και υλικά) μαθητής του, ο μετέπειτα δαφνοστεφής στρατηλάτης των χρόνων του Ρωμανού Α' Λακαπηνού (919-944), ο Ιωάννης Κουρκούας, θα γινόταν η «*λύτρωσις καὶ ἡ ἄνεσις τῶν Ῥωμαίων*»³⁴.

Αυτή την τάση της αρμενο-παφλαγονικής αριστοκρατίας προς παντοδυναμία ερχόταν να καταργήσει ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας Βασίλειος Α' και γι' αυτόν το λόγο η δυναστεία του βρέθηκε πάντα αντιμέτωπη με την άλλοτε σιωπηρή και άλλοτε ανοιχτή, αλλά

---

30. Βίος οσίου Φιλαρέτου, έκδ. M.H. Fourmy - M. Leroy, «La vie de saint Philarète», *Byzantion* 9 (1934), σελ. 113-115.

31. Βλ. P. Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Λισαβόνα, 1963, σελ. 23-28· πρβλ. Fr. Winkelmann, «Quellenstudien zur herrschenden Klasse von Byzanz im 8. und 9. Jahrhundert», *BBA* 54 (Βερολίνο, 1987), σελ. 71-75 και 163-164.

32. Ιδιαίτερη πατρίδα της ήταν το χωριό Έβισσα· βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 89.

33. Βίος Θεοδώρας, έκδ. Α. Μαρχόπουλος, «Βίος τῆς αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731)», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σελ. 257.

34. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 426.

πάντα σταθερή αντιπολίτευση των Αρμενο-παφλαγόνων³⁵. Θα προηγηθεί ο αρμενικής καταγωγής στρατηγός Συμβάτιος και το παράδειγμά του θα ακολουθήσουν οι Κουρκούες και οι Δούκες³⁶. Αυτά τα γεγονότα και φυσικά τον πεθερό του Ρωμανό Α΄ Λακαπηνό ασφαλώς είχε υπόψη του ο ιδεολογικός εκπρόσωπος της Μακεδονικής δυναστείας Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, η αποστροφή του οποίου προς τους Παφλαγόνες δεν ήταν καθόλου επίπλαστη: όταν χρειάστηκε να αναφερθεί σ' αυτούς, έσπευσε να δανειστεί τα λόγια του Όμηρου και να τους αποκαλέσει «γένος ήμιόνων, πομπή και ὄνειδος τοῦ ἀνθρωπείου γένους»³⁷.

Δολοφονώντας τον Μιχαήλ Γ΄, τον Σεπτέμβριο του 867, ο Βασίλειος Μακεδών δεν κατέλυε απλά πρόσωπα και δυναστείες: πολύ περισσότερο, ανέτρεπε επικίνδυνες πολιτικές και κοινωνικές καταστάσεις και επιχειρούσε τη στήριξη του αυτοκρατορικού θεσμού, που κλονιζόταν από την άνοδο της αριστοκρατίας, ιδιαίτερα της αρμενο-παφλαγονικής. Όμως, με ποιον τρόπο; Ολοκληρώνοντας τη διαδικασία που είχε εγκαινιάσει ο αυτοκράτορας Θεόφιλος. Στα χρόνια της βασιλείας του Θεόφιλου μνημονεύεται για πρώτη φορά το θέμα Καππαδοκίας (830) και πίσω από τέτοιου είδους διοικητικές μεταβολές λανθάνουν βαθύτερες πολιτικές σκοπιμότητες και επιλογές. Από τότε, αρχίζει να διαφαίνεται η αυτοκρατορική εμπιστοσύνη που χαίρουν ορισμένοι Καππαδόκες, οι γόνοι των οποίων, όπως ο άγιος Ευδόκιμος, υπηρετούν στο στρατό, σε μεσαία αξιώματα της θεματικής ιεραρχίας, δηλαδή ήταν τουρμάρχεις ή κλεισουράρχες³⁸, και τηρούν πιστά τις εντολές της κεντρικής εξουσίας. Η ισχύς που αποκτούσε η νέα κοινωνική κατηγορία από την Καππαδοκία φαίνεται ότι προκάλεσε από νωρίς την ανησυχία, αν όχι την εχθρότητα, των ήδη ισχυρών αρμενο-πα-

---

35. Βλ. Βασιλική Ν. Βλυσίδου - Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη - Στ. Λαμπάκης - Τ.Κ. Λουγγής - Α.Γ.Κ. Σαββίδης, *Η Μικρά Ασία των θεμάτων: έρευνες πάνω στη γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Αθήνα, 1998, σελ. 275-285.

36. Γι' αυτές τις ανταρσίες ή τις συνωμοσίες, βλ. Καλλιόπη Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυρανίς κατά τούς μέσους βυζαντινούς χρόνους: Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, σελ. 35-36, 41-43 και 51-59· επίσης, Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *Εξωτερική πολιτική και εσωτερικές αντιδράσεις την εποχή του Βασιλείου Α΄: έρευνες για τον εντοπισμό των αντιπολιτευτικών τάσεων στα χρόνια 867-886*, Αθήνα, 1991, σελ. 28-35 και 190-192.

37. *De Thematibus*, έκδ. Α. Pertusi, Βατικανό, 1952, σελ. 72.

38. Βίος Ευδοκίμου, *ό.π.*, σελ. 7.

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

φλαγόνων αριστοκρατών, όπως του θείου της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, του «ἔξ Ἀρμενίων» μάγιστρου Μανουήλ, ο οποίος εμφανίζεται να θέλει να εκδικηθεί αυτούς που οι οίκοι και τα κτήματά τους βρίσκονταν στην Καππαδοκία³⁹.

Αυτή τη διαδικασία, που μετά το θάνατο του Θεόφιλου έμεινε ανοιχτή, συνέχισε ο Βασίλειος Α΄, ο οποίος, αμέσως μετά την άνοδό του στο θρόνο, κατέστησε σαφή την κατεύθυνση, προς την οποία θα στρεφόταν για την ανεύρεση νέων ερεισμάτων μέσα στις τάξεις του στρατού. Αποσπώντας εδάφη από το θέμα των Αρμενιάκων, ο Βασίλειος Α΄ δημιούργησε ένα νέο, το θέμα του Χαρσιανού, και ανέδειξε οικογένειες μικρότερης τότε εμβέλειας που κατάγονταν από την Καππαδοκία, όπως οι Φωκάδες, και από το Χαρσιανόν, όπως οι Μαλεΐνοι. Αυτή η επιλογή του Βασιλείου Α΄ να πλήξει τους Αρμενο-παφλαγόνες, αντιτάσσοντάς τους τους Καππαδόκες, είχε μια ιδιότυπη εξέλιξη, μέσα από την οποία μπορεί κανείς να ανιχνεύσει, ούτε λίγο ούτε πολύ, την ακμή και την πτώση της Μακεδονικής δυναστείας.

Ο προπάτορας της μετέπειτα ένδοξης οικογένειας των Φωκάδων, ο Φωκάς των αρχών της βασιλείας του Βασιλείου Α΄ ανήκε στην τάξη των μεσαίων αξιωματούχων, ήταν απλός τουρμάρχης⁴⁰, όπως και ο άγιος Ευδόκιμος επί Θεόφιλου. Η ανάγκη της κεντρικής εξουσίας να αποκτήσει ισχυρά ερείσματα μέσα στο στρατό προσέφερε στους Καππαδόκες, με κορυφαίους τους Φωκάδες, τη ραγδαία πολιτική και κοινωνική ανέλιξή τους. Τώρα, έναντι της αρμενο-παφλαγονικής αριστοκρατίας, που δεν μονοπωλεί μεν το πολιτικό προσκήνιο, αλλά συνεχίζει να διεκδικεί και να παίρνει αξιώματα, αρχίζει να ορθώνεται μια άλλη, η οποία είλκε την καταγωγή της από την Καππαδοκία και το Χαρσιανόν και όφειλε την ανάδειξή της στη μεγάλη αφοσίωση και στη νομιμοφροσύνη προς τη Μακεδονική δυναστεία.

Όμως, μια τέτοια εξέλιξη είχε και μιαν άλλη, αρκετά σοβαρή, συνέπεια: η κυριαρχία ορισμένων οικογενειών στο στρατό περιόριζε σε σημαντικό βαθμό τις πιθανότητες για λαμπρή σταδιοδρομία των κατώτερων και των μεσαίων αξιωματούχων. Η δυνατότητα, που η αυτοκρατορική εξουσία είχε τον 9ο αιώνα να απευθύνεται στους κατώτερους και στους μεσαίους αξιωματούχους, όποτε επιδίωκε την ενίσχυσή της, είχε πια εξαλειφωθεί κατά τον 10ο αιώνα. Η κάθετη κινη-

39. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 120· Ιω. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, *ό.π.*, σελ. 71: «τούς κατά την Καππαδοκίαν τὰς οἰκήσεις ἔχοντας».

40. Συνέχεια Γεώργιου Μοναχού, *έκδ.* V.M. Istrin, *ό.π.*, σελ. 20.

τικότητα της βυζαντινής κοινωνίας, που κατά τη διάρκεια των 7ου, 8ου και 9ου αιώνων αποτελούσε κοινωνική πραγματικότητα, τον 10ο αιώνα πια έμοιαζε μάλλον με θεωρητική δυνατότητα⁴¹. Έτσι, στη στροφή του 9ου προς τον 10ο αιώνα, ο αυτοκράτορας Λέων ΣΤ', διατυπώνοντας τα κριτήρια επιλογής και διορισμού ενός στρατηγού, όριζε: «προχειριζέσθω στρατηγός αγαθός, εύγενής, πλούσιος», και συνέχιζε: «μη άποβαλλέσθω δέ πένης μετά άρετῆς, εί και μη από λαμπρών και ένδοξων προγόνων κατάγει τό γένος»⁴². Μέσα σε δύο φράσεις γίνεται δύο φορές λόγος για ευγενική καταγωγή και η συχνότητα, με την οποία ένα πρόβλημα κάνει την εμφάνισή του, βρίσκεται σε άμεση σχέση με το ρυθμό που αυτό επαναλαμβάνεται μέσα στην κοινωνία. Από τη διακήρυξη του Λέοντα ΣΤ', φαίνεται ότι η ευγενική καταγωγή μπορεί να μην ήταν το μοναδικό κριτήριο για το διορισμό ενός στρατηγού, αλλά ήταν το κριτήριο που — όπως θα φανεί στη συνέχεια — είχε μια ειδική βαρύτητα.

Εγκαταλείποντας τον Λέοντα ΣΤ' των διακηρύξεων και ανατρέχοντας στον Λέοντα ΣΤ' των πράξεων, διαπιστώνουμε ότι υπήρξε ο αυτοκράτορας που διόρισε μεν ως στρατηγούς ανθρώπους που δεν κατάγονταν από λαμπρούς και ένδοξους προγόνους⁴³, αλλά, ταυτόχρονα, υπήρξε και ο αυτοκράτορας που επιτήρησε στενά τις δραστηριότητες των πιο επιφανών εκπροσώπων της τότε αριστοκρατίας, όπως του Ευστάθιου Αργυρού, ο οποίος, αφού διορίστηκε και παύθηκε αρκετές φορές, βρέθηκε, μάλλον κατόπιν ιδιαίτερης αυτοκρατορικής φροντίδας, δηλητηριασμένος⁴⁴. Αν από τις γεμάτες διακυμάνσεις σχέσεις του με τον Ευστάθιο Αργυρό ο αυτοκράτορας έβγαине νικητής, δεν συνέβη το ίδιο και με τον Κωνσταντίνο Δούκα, έναν άνθρωπο που από πολύ νωρίς είχε δώσει στον Λέοντα ΣΤ' σαφή δείγματα απείθειας και του είχε καταστήσει ακόμα σαφέστερη τη φιλοδοξία του να ανέβει στο θρό-

---

41. Βλ. Α.Ρ. Καζάν, «Ob aristokratizacii vizantijskogo občestva VIII-XII vv», *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 11 (1968), σελ. 47-53· πρβλ. L. Bréhier, «Les populations rurales au IXe siècle d'après l'hagiographie byzantine», *Byzantion* 1 (1924), σελ. 189.

42. Τακτικά Λέοντος ΣΤ', *Patrologia Graeca*, τόμ. 107, 688C· επίσης, βλ. στο ίδιο, 685D, 688A, 688A-B και 688B· βλ. G. Ostrogorsky, «Observations on the aristocracy in Byzantium», *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), σελ. 3-32.

43. Όπως ο Ορέστης Χαρσιανίτης· βλ. *De administrando imperio*, ό.π., σελ. 238.

44. Συνέχεια Θεοφάνη, ό.π., σελ. 374· Ιω. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, ό.π., σελ. 188.

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

νο⁴⁵. Και όμως, σε μια δεδομένη στιγμή, ο Δούκας βρέθηκε διορισμένος από τον Λέοντα ΣΤ' στην ηγεσία του Χαρσιανού⁴⁶, ενός νευραλγικής σημασίας θέματος για την άμυνα της αυτοκρατορίας.

Ίσως, το παράδειγμα του Δούκα να επιτρέπει να δικαιολογήσουμε την αντιφατικότητα ή και τη διστακτικότητα του Λέοντα ΣΤ', ο οποίος γνώριζε ότι συνήθως οι στρατηγοί ήταν πλούσιοι και ευγενείς και προέτρεπε να μην αποκλείονται οι πένητες και οι άσημοι. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ένα χρόνο μετά το θάνατο του Λέοντα ΣΤ', το 913, μετά από μίαν αποτυχημένη απόπειρα κατάληψης του θρόνου, το κεφάλι του Κωνσταντίνου Δούκα «αποχωριζόταν» το υπόλοιπο σώμα του⁴⁷, γίνεται πλέον σαφές ότι η υψηλή κοινωνική θέση επίλεκτων μελών της κοινωνίας καθιστούσε τις σχέσεις τους με την κεντρική εξουσία άλλοτε καλές, άλλοτε κακές, αλλά πάντα αναπόφευκτα στενές. Η διεκδίκηση και η διαχείριση της εξουσίας ήταν αποκλειστικά δική τους υπόθεση. Η δυσαρέσκεια, που κατά καιρούς εκδηλωνόταν στην επαρχία, σπάνια έπαιρνε τη μορφή αμιγώς λαϊκών κινημάτων. Σπανιότατα οι χωρικοί τόλμησαν να έρθουν σε ανοιχτή ρήξη με την κεντρική εξουσία, χωρίς να έχουν ως ηγέτη έναν «δυνατό», έναν μεγαλογαϊοκλήμονα, τον φυσικό προστάτη τους. Στο Βυζάντιο, όπου, αντίθετα με τη Δύση, δεσπόζει ο ισχυρός αυτοκρατορικός θεσμός, η εξέλιξη της κοινωνίας προς τη μεσαιωνική δομή καθιστούσε την αριστοκρατία υποχρεωτικό μεσολαβητή μεταξύ του ισχυρού αυτοκράτορα και των αφανών υπηκόων του.

Αυτός ο «μεσολαβητής» ήταν πάντα δυνάμει ανταπαιτητής, καθώς γύρω του συγκεντρώνονταν οι συγγενείς του, οι οικείοι του, οι «πάροικοι» της τεράστιας ιδιοκτησίας του και οι υπηρέτες του. Όλοι μαζί ήταν τόσο πολλοί, ώστε, ορισμένες τουλάχιστον φορές, να του προσφέρουν ένα συναίσθημα υπεροχής και εξουσίας πολύ ανώτερο απ' αυτό των αυτοκρατορικών αξιωματούχων. Στην εκπλήρωση των φιλόδοξων επιδιώξεών του, τον ακολουθούσαν όλοι ή σχεδόν όλοι: η παρουσία και μόνο ενός επιφανούς Φωκά στην Καισάρεια ήταν αρκετή για να στρέψει ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή της Καππαδοκίας εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Ο πολύς Βασίλειος Λακαπηνός, νόθος γιος του Ρωμανού Α' Λακαπηνού, άνθρωπος των πολιτικών ισορροπιών και των κυβερνητικών μεταβολών, μπορούσε να παρατάξει σε θέ-

45. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 369-370 και 373-374.

46. *De administrando imperio*, *ό.π.*, σελ. 240.

47. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 383.

ση μάχης μέσα στους δρόμους της βασιλεύουσας τον δικό του στρατό, που ήταν πλήρως εξοπλισμένοι και αριθμούσε περισσότερους από 3.000 άντρες⁴⁸.

Πραγματικά, πολύ επίφοβος για την κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης αυτός ο πάντα ετοιμοπόλεμος αντίπαλος και τα όπλα του αυτοκράτορα για την αντιμετώπισή του ήταν μόνο δύο, αλλά αρκετά αποτελεσματικά: το πρώτο ήταν οι διορισμοί, οι παύσεις και οι κολασμοί. Εκτελέσεις, εξορίες, τυφλώσεις και μερικοί ακρωτηριασμοί εξουδετέρωναν μεμονωμένα άτομα, όχι όμως και την εστία, από την οποία αναζωπυρωνόταν ο κίνδυνος πάντα απειλητικότερος. Γι' αυτό και το δεύτερο όπλο ήταν και το σημαντικότερο: υπόθαλψη και ενίσχυση αξεπέραστης εχθρότητας μεταξύ ισχυρών αριστοκρατικών οίκων. Επιχειρώντας να αναδείξει την καππαδοκική αριστοκρατία, με επιφανέστερους εκπροσώπους της τους Φωκάδες και τους Μαλεινούς, ως αντίβαρο έναντι της ισχύος της αρμενο-παφλαγονικής αριστοκρατίας, ο Βασίλειος Α' εγκαινίαζε μια εποχή, κατά την οποία η κεντρική εξουσία παρεμβαίνει καθοριστικά στην ανάδειξη ή στον παραγκωνισμό όχι μόνο αριστοκρατικών οίκων, αλλά και ολόκληρων οικογενειακών συνασπισμών. Η ανάδειξη μιας οικογένειας και ο παραγκωνισμός μιας άλλης γεννούσε σφοδρές αντιπαλότητες, ιδιαίτερα ανθεκτικές στο χρόνο. Κλασικά παραδείγματα τέτοιου είδους αντιπαράθεσεων είναι οι διαχρονικές σχέσεις των Αργυρών και των Σκληρών με τους Φωκάδες. Μέσα σε ένα διάστημα εκατόν πενήντα χρόνων (μέσα 9ου - τέλη 10ου αιώνα), Αργυροί και Σκληροί δεν βρέθηκαν ποτέ στο ίδιο στρατόπεδο με τους Φωκάδες, δεν πολέμησαν ποτέ τον ίδιο εχθρό. Οι διαφορετικές πορείες τους και οι ακόμα πιο διαφορετικές πολιτικές επιδιώξεις και φιλοδοξίες τους κατέληξαν στην ένοπλη αναμέτρησή τους. Για την κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης, η υπόθαλψη αμείλικτης εχθρότητας μεταξύ ορισμένων αριστοκρατικών οίκων, που περνούσε από γενεά σε γενεά, παρείχε την καλύτερη εγγύηση για σθεναρή αντίσταση έναντι του εκάστοτε επίδοξου σφετεριστή.

Μέχρι σήμερα, οι ιστορικοί κάνουν λόγο για παντοδυναμία της καππαδοκικής αριστοκρατίας. Ίσως, όμως, μια τέτοια αντίληψη να είναι απατηλή. Σε αντίθεση με την προγενέστερη αρμενοπαφλαγονική, η καππαδοκική αριστοκρατία έρχεται στο πολιτικό προσκήνιο με την

---

48. Λέων Διάκονος, *ό.π.*, Γ', 7, σελ. 47: «τοὺς οἰκογενεῖς θώραξι καὶ μίτραις, κράνεσί τε καὶ πέλταις, ὕσοις τε καὶ ξίφεσι καθοπλίσας, ὑπὲρ τοὺς τρισχιλίους χρηματίζοντας».

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

ώθηση της κεντρικής εξουσίας που προσπαθεί να πατάξει τους Αρμενο-παφλαγόνες. Οι δύο πρώτοι εκπρόσωποι της Μακεδονικής δυναστείας, Βασίλειος Α΄ και Λέων ΣΤ΄, ευνόησαν τη ραγδαία κοινωνική και πολιτική ανέλιξη των Φωκάδων: μέχρι το 919, οι Φωκάδες είχαν να επιδείξουν γόνους τους σε πολλά ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα⁴⁹. Και όμως, ούτε αυτή η κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη σταδιοδρομία τους, ούτε η αφάνεια, στην οποία περιέπεσε η παφλαγονική οικογένεια των Δουκών μετά την καταστολή της ανταρσίας του Κωνσταντίνου Δούκα το 913 — στην οποία αναφερθήκαμε ήδη —, ήταν αρκετές για τον δομέστικο των σχολών Λέοντα Φωκά να μπορέσει να καταλάβει την εξουσία το 919. Η αποτυχία αυτής της πρώτης απόπειρας των Φωκάδων είχε ως αποτέλεσμα οι Αρμενο-παφλαγόνες να επανακάμψουν στην εξουσία επί Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, για να την κρατήσουν επί είκοσι τέσσερα ολόκληρα χρόνια. Όλο αυτό το διάστημα, φυσικά, η κυριαρχία του οικογενειακού συνασπισμού των Λακαπηνών, των Κουρκούα και των Σκληρών ήταν απόλυτη, όπως απόλυτη ήταν και η αφάνεια, στην οποία περιήλθαν οι Φωκάδες⁵⁰ και οι Μαλεΐνοι. Όμως, σ' αυτό το σημείο, επιβάλλεται μια σημαντική διευκρίνιση: η απουσία των Φωκάδων και των Μαλεΐνων από το προσκήνιο σημαίνει την πολιτική και όχι την κοινωνική αδυναμία τους. Σε κοινωνικό επίπεδο, οι Φωκάδες και οι Μαλεΐνοι συνεχίζουν να είναι ισχυροί και μάλλον να αυξάνουν την περιουσία τους. Έτσι, η έκπτωση του Ρωμανού Λακαπηνού από την εξουσία δεν ήταν ένδειξη αδυναμίας της αρμενο-παφλαγονικής αριστοκρατίας, αλλά αποτέλεσμα της ισοδυναμίας, στην οποία είχαν φτάσει κοινωνικά οι δύο αριστοκρατικές παρατάξεις στα μέσα του 10ου αιώνα.

Οι Αρμενο-παφλαγόνες συνέχιζαν να αποτελούν λοιπόν έναν υπολογίσιμο αντίπαλο και γι' αυτόν το λόγο οποιαδήποτε απόπειρα παλινόρθωσης της Μακεδονικής δυναστείας στην εξουσία συνεπαγόταν υποχρεωτικά και την περαιτέρω κραταίωση της καππαδοκικής αριστοκρατίας. Για τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, που επανερχόταν στο θρόνο των προγόνων του μετά από τόσο μακρύ διάστημα παραγκωνισμού του, η εποχή δεν προσφερόταν για επικίνδυνους πειραματισμούς. Οι πηγές αναφέρουν ότι ο Πορφυρογέννητος επέλεξε, αντί

---

49. Μέχρι τότε, στους Φωκάδες, είχε ανατεθεί η ηγεσία των μικρασιατικών θεμάτων Χαρσιανού, Θρακησίων, Καππαδοκίας και Ανατολικών, η ηγεσία των δυτικών θεμάτων, και τέλος, η ηγεσία όλου του στρατού.

50. Με εξαίρεση την περιστασιακή συμμετοχή του Βάρδα Φωκά στην απόκρουση των Ρως, το 941· βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 424.

πολλών σωματοφυλάκων και φρουρών, να διορίζει σε ανώτατα αξιώματα τους «*ἐξ εὐγενοῦς φύντας*», δηλαδή τους ευγενείς⁵¹. Όμως, όχι όλους. Αυτός ο αυτοκράτορας φαίνεται ότι δεν ήταν μόνο συνεπής στις επιλογές του, αλλά και ιδιαίτερα μονομερής. Επί της βασιλείας του, η ηγεσία όλου του στρατού και των σημαντικών θεμάτων των Ανατολικών και της Καππαδοκίας αποδόθηκε στους Φωκάδες. Ποτέ άλλοτε δεν είχε συγκεντρωθεί επί σειρά ετών τόση δύναμη στα χέρια μιας μόνο οικογένειας. Όμως, φαίνεται ότι οι συνέπειες μιας τέτοιας επιλογής κρίθηκαν από το περιβάλλον του Πορφυρογέννητου ως ιδιαίτερα επικίνδυνες. Ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος που τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του στο προσκήνιο επανεμφανίζονται οικογένειες εχθρικά διακείμενες προς τους Φωκάδες: οι Αργυροί, οι Σκληροί, οι Βαλάντιοι και τέλος, αναδεικνύεται παντοδύναμο ένα νέο πρόσωπο, ο Ιωσήφ Βρίγγας, αυτός ο οικτρός ευνούχος, αυτό το «*τεχνητόν γύναιον*» από την Παφλαγονία⁵², αυτός που αντιτάχτηκε με πείσμα στην επικράτηση του Νικηφόρου Φωκά το 963. Στον ορατό κίνδυνο που αποτελούσαν πλέον οι Φωκάδες για τη δυναστεία του, πρέπει να οφείλεται το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος εξέφρασε αρνητική γνώμη για τους Καππαδόκες, όπως και για τους Παφλαγόνες, επαναλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, ένα επίγραμμα, όπου το επίθετο «*φαῦλος*» χρησιμοποιείται και στους τρεις βαθμούς⁵³.

Η ενίσχυση του αυτοκρατορικού θεσμού με νέες οικογένειες ήταν πολύ όφισμο αντίβαρο στην υπέρμετρη αύξηση της ισχύος των Φωκάδων και δεν μπόρεσε να αλλάξει το σκηνικό μιας νέας ανατροπής της Μακεδονικής δυναστείας. Το καλοκαίρι του 963, η απρόσκοπτη προέλαση του Νικηφόρου Φωκά από την Καισάρεια στην Κωνσταντινούπολη ήταν αυτό που άλλοι εύχονταν και άλλοι απεύχονταν πάντως, όλοι ανέμεναν. Όμως, αυτή η «*μεταμόρφωση*» των Φωκάδων, από πιστοί θεράποντες της Μακεδονικής δυναστείας σε ανατροπείς της, επέφερε μέσα στις τάξεις της ίδιας της καππαδοκικής αριστοκρατίας μια παρενέργεια: την απομόνωσή τους από τις αριστοκρατικές οικογένειες που συνδέονταν στενά μαζί τους. Ο λόγος αφορά ιδιαίτερα τους συγγενείς των Φωκάδων, τους Μαλείνους, επιφανή και πανίσχυρη οικογένεια γαιοκτημόνων, των οποίων ένα μόνο μέρος της ιδιοκτησίας

51. Συνέχεια Θεοφάνη, *ό.π.*, σελ. 456.

52. Λέων Διάκονος, *ό.π.*, Γ', 3, σελ. 39-40.

53. *De Thematibus*, *ό.π.*, σελ. 66: «*Καππαδόκαι φαῦλοι μὲν αἰεὶ ζώνης δὲ τυχόντες, φαυλότεροι κέρδους δ' εἵνεκα φαυλότατοι.*»

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

τους στη Μικρά Ασία εκτεινόταν σε ακτίνα 115 χιλιομέτρων⁵⁴. Αντίθετα από ό,τι θεωρείται μέχρι σήμερα, οι Μαλεΐνοι παρέμειναν πιστοί στη Μακεδονική δυναστεία και δεν ακολούθησαν τους Φωκάδες στο δρόμο προς την κατάκτηση της εξουσίας. Την πολιτική και την κοινωνική ανάδειξή τους, οι Μαλεΐνοι την όφειλαν αποκλειστικά και μόνο στη Μακεδονική δυναστεία. Η άνοδος στο θρόνο του συγγενή τους Νικηφόρου Φωκά δεν προσπόρισε στους Μαλεΐνους ούτε κάποιο προσωπικό όφελος ούτε περισσότερη αίγλη ή δόξα⁵⁵.

Αυτές οι εξελίξεις και αυτές οι διαφοροποιήσεις στα πολιτικά δράματα του Βυζαντίου των μέσων του 10ου αιώνα ήταν πολύ σημαντικές: πρωταγωνιστές τους δεν ήταν μόνο αυτοκράτορες, στρατηλάτες ή «δυνατοί», αλλά και μοναχοί που επηρέαζαν και καθοδηγούσαν. Εξέχουσα μορφή του μοναστικού βίου και εκφραστής των πολιτικών ιδεωδών της οικογένειας των Μαλεΐνων, ο Μιχαήλ Μαλεΐνος, ηγούμενος της λαύρας του Κυμινά και θείος του Νικηφόρου Φωκά, ήταν φανατικός εχθρός των Λακαπηνών και ένθερμος υποστηρικτής της επανόδου στην εξουσία του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Στο *Βίο* του απεικονίζεται το ιδεώδες, με το οποίο αναπτύχτηκε η κοινωνική ομάδα από την Καππαδοκία και το Χαρσιανόν· δηλαδή, η αφοσίωση και η νομιμοφροσύνη προς τη Μακεδονική δυναστεία. Όταν πραγματοποιήθηκε η διακαής επιθυμία του Μιχαήλ Μαλεΐνου, με την επάνοδο του Πορφυρογέννητου στην εξουσία, ο αυστηρός ηγούμενος παύει να ενδιαφέρεται για το ιστορικό γίνεσθαι, δεν θέλει να ξέρει ή να θυμάται. Οι στενές σχέσεις θείου και ανεψιού μετατρέπονται σε ψυχρές, καθώς ο Νικηφόρος Φωκάς στρέφεται προς μίαν άλλη, διαμετρικά αντίθετη, κατεύθυνση: προς τον Αθανάσιο Αθωνίτη, ιδρυτή της Μεγίστης Λαύρας, ο οποίος ήταν οπαδός των Λακαπηνών, και κυρίως, ιδιαίτερα δυσαρεστημένος με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο. Ο *Βίος* του Αθανασίου Αθωνίτη απεικονίζει την αναίρεση της νομιμοφροσύνης των Φωκάδων προς τη Μακεδονική δυναστεία⁵⁶.

---

54. Βλ. E. Honigmann, «Un itinéraire arabe à travers le Pont», *Mélanges Cumont, Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 1 (1936), σελ. 261-271.

55. Βλ. Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες και εξουσία (9ος-10ος αιώνας): έρευνες πάνω στα διαδοχικά στάδια αντιμετώπισης της αρμενο-παφλαγονικής και της καππαδοκικής αριστοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 142-148 και 155-161.

56. Αναλυτικότερα, βλ. Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *ό.π.*, σελ. 115-118, 132-142 και 210.

Την ακαταμάχητη επιρροή μοναχών πάνω σε δαφνοστεφείς στρατηλάτες αποκαλύπτει το γεγονός ότι ο Νικηφόρος Φωκάς για να κατακτήσει την εξουσία στηρίχτηκε, μεταξύ άλλων, σε ορισμένους επιφανείς Αρμενο-παφλαγόνες, όπως τους Λακαπηνούς και τους Κουρκούα (Τζιμισκή). Για άλλη μια φορά, παλαιές αντιπαλότητες αναδεικνύονταν ισχυρότερες και από συγγένειες και από πρόσκαιρες συμμαχίες. Και φυσικά, ο Νικηφόρος Φωκάς δεν δολοφονήθηκε, επειδή η Θεοφανώ ερωτεύτηκε τον Ιωάννη Τζιμισκή. Τέτοιου είδους περιστατικά δεν εξηγούν τους λόγους που υπαγορεύουν ανατροπές αυτοκρατόρων και πολιτικών καταστάσεων. Η διαφοροποίηση του Νικηφόρου Φωκά από τους ισχυρούς Μαλείνους, που πρώτοι επιχείρησαν να ανατρέψουν τον εστεμμένο συγγενή τους⁵⁷, και η στροφή του προς παλαιούς αμείλικτους εχθρούς ήταν οι αιτίες που επέφεραν την προοδευτική απογύμνωσή του από τα ισχυρά ερείσματα που διέθετε άλλοτε και κατέστησαν την πτώση του γρήγορη και εύκολη.

Η ανάδειξη των Φωκάδων ως των επιφανέστερων εκπροσώπων της καππαδοκικής αριστοκρατίας και η αποξένωσή τους από τους Μαλείνους ήταν που δεν επέτρεψαν στην καππαδοκική αριστοκρατία να αποκτήσει ποτέ το «αυτοδύναμο», συμπαγές και ενιαίο γνώρισμα που είχαν πάντα οι Αρμενο-παφλαγόνες είτε βρίσκονταν στην εξουσία, όπως επί Ρωμανού Λακαπηνού, είτε στην αντιπολίτευση, όπως επί Νικηφόρου Φωκά. Αυτή η απομόνωση των Φωκάδων στην εξουσία δεν επέφερε μόνο τη γρήγορη πτώση τους, αλλά και τη συντριβή της καππαδοκικής αριστοκρατίας από τους αυτοκράτορες Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή και Βασίλειο Β΄ (976-1025). Η καππαδοκική αριστοκρατία βρήκε στη Μακεδονική δυναστεία, που τόσο είχε ευνοήσει την πολιτική και την κοινωνική άνοδό της μέχρι τα μέσα του 10ου αιώνα, τον αμείλικτο εξολοθρευτή της. Το ότι η εξουθένωση των Καππαδοκών θα επέφερε τη νέα ενδυνάμωση των παφλαγόνων αριστοκρατών δεν πρέπει να διέφευγε της προσοχής του αγχίνου και καχύποπτου έναντι όλων Βασιλείου Β΄, ο οποίος έδωσε νέο προσανατολισμό στην αυτοκρατορική πολιτική έναντι της επαρχιακής αριστοκρατίας. Αυτή η τακτική συνίστατο στην απομάκρυνση των «δυνατών» από τις περιοχές που αντλούσαν την οικονομική και τη στρατιωτική ισχύ τους, αλλά και στο διορισμό σε ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα της Μικράς Ασίας προ-

---

57. Πρόκειται για τον πρωτοσπαθάριο Γρηγόριο Μαλείνο, ο οποίος, το 965-966, ηγήθηκε της ανταρσίας των κατοίκων του Ροσσάνο. Αναλυτικά, βλ. Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *ό.π.*, σελ. 149-153.

Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία

σώπων που είτε εμφανίστηκαν τότε για πρώτη φορά είτε κατάγονταν από τις δυτικές περιοχές της αυτοκρατορίας⁵⁸. Ο σκοπός επιτεύχθηκε, αλλά μόνο βραχυπρόθεσμα. Πεθαίνοντας το 1025, ο κραταίος Βασίλειος Β΄ πρέπει να πίστευε ότι από τον αμείλικτο αγώνα του εναντίον της επαρχιακής αριστοκρατίας έβγαινε νικητής. Όμως, ο πραγματικός ηττημένος δεν ήταν η αριστοκρατία, αλλά η δυναστεία του. Η Μακεδονική δυναστεία είχε εξολοθρεύσει μόνο την καππαδοκική αριστοκρατία, το στήριγμα που η ίδια είχε δημιουργήσει τόσο επιμελώς. Η πτώση της λοιπόν ήταν απλά θέμα χρόνου.

Η ζωτικότητα, η σύμπνοια και η ενότητα που διατήρησαν οι Αρμενο-παφλαγόνες, σε αντίθεση με τους Καππαδόκες, τους επέτρεψαν να επανέλθουν δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο πρώτα με τους Δούκες και στη συνέχεια με τους ένδοξους Κομνηνούς. Στην αντιπαράθεση Αρμενοπαφλαγόνων και Καππαδοκών, νικητές αναδεικνύονταν οι πρώτοι: δηλαδή, αυτοί που είχαν ανδρωθεί μόνοι τους, χωρίς αυτοκρατορική ενίσχυση.

Όμως, στη σφοδρή διαμάχη τους, υπήρξε ένα κοινό στοιχείο: η αποφασιστικότητα για την κατάκτηση της εξουσίας και η αδιαφορία για το τίμημα και τις συνέπειες, οι οποίες δεν άργησαν να έρθουν. Αν οι ακτές του Πόντου, τα παλαιά θέματα των Αρμενιάκων και της Παφλαγονίας, βρήκαν στους Κομνηνούς τον άξιο υπερασπιστή τους, η κεντροδυτική Μικρά Ασία, τα παλαιά θέματα των Ανατολικών και της Καππαδοκίας, είχαν χάσει τους φυσικούς προστάτες τους, τους καππαδόκες γαιοκτήμονες και στρατηλάτες. Τελευταίος γενναίος καππαδόκης στρατηλάτης ήταν ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης (1068-1071). Η πατρίδα του είχε γνωρίσει τη σελτζουκική λεηλασία και την προσωρινή κατάκτηση, λίγο πριν ο ίδιος γνωρίσει την ταπεινωτική αιχμαλωσία⁵⁹. Η αυτοκρατορία είχε χάσει τη ζωτική πηγή άντλησης της δύναμής της, την ενιαία βυζαντινή Μικρά Ασία. Στα μικρασιατικά εδάφη δόθηκαν ακόμα πολλές μάχες ηρωικές και ιπποτικές. Όμως, είχαν εκείνον τον μελαγχολικό τόνο που χαρακτηρίζει όλες τις προσπάθειες για απλή επιβίωση.

---

58. Βλ. J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Παρίσι, 1990, σελ. 211.

59. Για τις εξελίξεις που οδήγησαν στη μάχη του Μαντζικέρτ (1071) και στην προοδευτική κατάρρευση της βυζαντινής Μικράς Ασίας, βλ. Sp. Vryonis, Jr., *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11ος-15ος αιώνας)*, μετάφραση Κάτια Γαλαταριώτου, Αθήνα, 1966, σελ. 14-129.